

Fout werk in het Oosten

M.G. van der Vliet 3109003

Biografisch project

Onderzoeksseminar III

26 juni 2011

Inhoudsopgave

blz

Inleiding	4
1. Uitzending naar het Oosten	7
1.1 Operatie Barbarossa	7
1.2 Rost van Tonningen	8
1.3 Nederlandsche Oostcompagnie	10
1.4 Nederlandsche Landstand	13
1.5 Lokale en regionale betrokkenheid bij de N.S.B. en de NOC	13
2. Rowno	15
2.1 Geschiedenis	15
2.2 Rijkscommissariaat Oekraïne	15
2.3 Joodse bevolking	16
2.4 Werkomstandigheden	17
3. Nederlanders in den vreemde	20
3.1 Naar het Oosten	20
3.2 Teunis Davelaar	21
3.3 Johannes de Wit van der Hoop	23
3.4 Gijsbert van de Berg	24
3.5 Pieter Grimm	26
4. Bestrafing en berechting	28
4.1 Hoe werd het viertal bestraft?	29

5. Conclusie	31
Literatuurlijst	35
Bronnen	35

Inleiding

‘It’s the greatest piece of colonization which the world has ever seen.’¹

In deze uitspraak van Heinrich Himmler, leider van de SS, schuilt de ongebreidelde ambitie die het naziregime ten toon spreidde, na aanvang van operatie Barbarossa, bij de kolonisatie van de veroverde gebieden in het Oosten. Het *Generalplan Ost* dat aan deze kolonisatie handen en voeten moest geven bestond uit het etnisch zuiveren van deze gebieden door massamoord en het verplaatsen van grote groepen mensen van en naar deze territoria. Vanuit Nederland, het Germaanse ‘broederland’, dienden er drie miljoen kolonisten, de trek naar het Oosten te nemen. Een onwerkelijk streefgetal als men in ogeschouw neemt dat de totale Nederlandse bevolking, ten tijde van dit plan, niet meer dan negen miljoen bedroeg. Het mag dan ook niet verwonderen dat deze beoogde drie miljoen in de verste verte niet werd gehaald. Sterker nog, het aantal uitgezonden vanuit Nederland bleef steken op een paar duizend in totaal. De Nederlandse Oostcompagnie (N.O.C.), opgericht op 6 juni 1942 en belast met de werving en uitzending, nam hierbij het leeuwendeel voor haar rekening. Het initiatief tot het oprichten van de N.O.C. kwam grotendeels van Meinoud Rost van Tonningen, vooraanstaand lid van de Nationaal-Socialistische Beweging (N.S.B.) en drijvende kracht achter deze onderneming.

Het aantal Nederlanders dat zich in den vreemde begaf, bleef dus ver achter bij het door de Duitsers en Hollandse sympathisanten gewenste aantal. Toch kleeft aan ieder persoon een verhaal, een verhaal dat middels een persoonsdossier in het Nationaal Archief, de archieven van het NIOD en andere relevante literatuur vorm kan krijgen. De insteek van deze scriptie is het beschrijven van een periode in de geschiedenis vanuit het perspectief van een aantal gewone personen; de zogeheten *history from below*. In deze scriptie zoom ik dan ook in op vier personen die een tamelijk eenvoudige rol vervulden binnen de N.O.C. Deze vier, afkomstig uit dezelfde provincie en eind 1942 uitgezonden door de N.O.C. waren: Johannes de Wit van der Hoop uit Tienhoven, Teunis Davelaar uit Harmelen, Gijsbert van den Berg uit Maarn en Pieter Grimm uit Maarssen. Allen afkomstig uit de provincie Utrecht. Dit waren, zoals gezegd, geen sleutelspelers, geen leidende figuren binnen de N.O.C. maar doorsnee landbouwers die hun heil zochten in het Oosten. Op de Wit van der Hoop na waren ze allemaal lid van N.S.B. Deze vier werden na

---

¹ M. Mazower, *Hitler’s Empire. Nazi Rule in Occupied Europe* (Londen 2009) 205.

indiensttreding bij de N.O.C., eind 1942 als onderdeel van de groep de Waard, uitgezonden naar Rowno en vervolgens rondom deze stad in het Rijkscommissariaat Oekraïne tewerkgesteld. Na de Tweede Wereldoorlog werden zij, net als honderdduizenden andere Nederlanders die verdacht werden van strafbare feiten tijdens de oorlog, opgepakt en onder bijzondere rechtspleging geplaatst. Na hun berechting is hun strafdossier bewaard gebleven in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, dat nu deel uitmaakt van het Nationaal Archief en sedert 2002 ter inzage beschikbaar is.

Tot dusverre is er niet veel over de N.O.C. geschreven. David Barnouw, onderzoeker en voorlichter bij het NIOD, heeft een aantal publicaties waarin de N.O.C. een prominente rol speelt op zijn naam staan. In deze scriptie heb ik dan ook, in sommige gevallen noodgedwongen, hem veelvuldig als bron aangehaald. De dossiers van de vier, al eerder genoemde hoofdpersonen in deze scriptie, heb ik uitvoerig bestudeerd. Ik heb gepoogd erachter te komen wat deze Nederlanders, veelal van N.S.B.-snit, dreef om huis en haard achter te laten en zich in onbekend gebied te begeven. Waren hun beweegredenen, om ten tijde van de Tweede Wereldoorlog aan de foute kant te staan, ideologisch, economisch of anders van aard? Waren het avonturiers, opportunisten, pragmatisten, naïevelingen of fervente aanhangers van het nationaalsocialistische gedachtegoed? Welke omstandigheden troffen zij aan in het gebied waarnaar zij werden uitgezonden? Hoe verhield hun keuze voor de N.O.C. en in de meeste gevallen voor de Nationaal Socialistische Beweging zich tot de keuze hiervoor in hun provincie? Hoe heeft uiteindelijk na de Tweede Wereldoorlog hun berechting plaatsgevonden? Zijn er overeenkomsten te bespeuren tussen de vier tot aan hun veroordeling? Daarnaast hoopte ik erachter te komen of men op de hoogte was van de gruwelijkheden die zich in het Oosten hebben afgespeeld. Kortom, genoeg vragen.

De mogelijkheid om al deze vragen te beantwoorden was echter voor een groot deel gerelateerd aan hetgeen ik zou aantreffen in de persoonsdossiers; bij twee personen, de Wit van der Hoop en Davelaar, was dit erg summier. Hierbij moet worden aangetekend dat informatie, in de loop der tijd, verloren kan zijn gegaan. Verder kunnen de antwoorden in de verhoren, een belangrijk onderdeel van de dossiers, gekleurd zijn; een verdachte zal, teneinde zichzelf zo veel mogelijk vrij te pleiten en de strafmaat te beïnvloeden, niet het achterste van zijn tong hebben laten zien en wellicht waar mogelijk zaken verzwegen of afgezwakt hebben.

Het bestuderen van deze persoonsdossiers was spannend. Ik wist immers niet wat ik in deze primaire bronnen zou aantreffen. Daarbij gaf het minutieus bestuderen van de dossiers het gevoel even terug te gaan naar deze, in de Nederlandse geschiedenis, zo woelige periode.

De keuze om vier mannen uit de provincie Utrecht te volgen is ingegeven door het feit dat ik geboren ben in Utrecht. Een gedeelte van mijn familie komt oorspronkelijk uit Maarssen en ik was dan ook met name benieuwd naar wat ik in het dossier van Pieter Grimm uit Maarssen zou aantreffen. Ook was ik erg nieuwsgierig naar de beweegredenen en omstandigheden, voor zover deze terug te vinden zijn, die ertoe hebben geleid dat de gevolgde personen de verkeerde kant kozen in de Tweede Wereldoorlog. Waarbij dit zich voornamelijk toespitste op: vrijwillige uitzending door de N.O.C. naar het Oosten en bij drie van de vier: lidmaatschap van de N.S.B.

In hoofdstuk 1 komt enige achtergrondinformatie, met betrekking tot de situatie in het Oosten voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, aan bod. Ook wordt aandacht gegeven aan de N.O.C. en de al eerdere genoemde Rost van Tonningen. Als laatste wil ik een cijfermatige indruk geven aangaande de aanhang van de N.S.B. en de uitgezondenen van de N.O.C.

De stad Rowno, waar de hoofdpersonen in deze scriptie naar werden uitgezonden, staat in hoofdstuk 2 centraal. In welk gebied kwamen ze terecht? Welke geschiedenis torste de stad Rowno mee bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog en wat waren de omstandigheden op het moment dat het viertal omstreeks het einde van 1942 hier arriveerde?

Vervolgens tracht ik, aan de hand van de bestudeerde persoonsdossiers, in hoofdstuk 3 een beeld te construeren van de levenswandel van de vier hoofdpersonen. Waarbij het zich grotendeels, zo niet volledig, zal toespitsen op de periode vlak voor, tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog.

In het verlengde hiervan wordt in hoofdstuk 4 aangegeven hoe Nederlanders, in de N.O.C. en het viertal in bijzonder, na de Tweede Wereldoorlog gestraft werden voor hun foute handelen tijdens deze ingrijpende oorlog.

Tenslotte zal ik mijn bevindingen en gedachten verwoorden in een conclusie waarbij de eerder gestelde vragen hopelijk beantwoord worden.

1. Uitzending naar het Oosten

In de Tweede Wereldoorlog ging een groot aantal Nederlanders vrijwillig, voor de Duitsers, aan het werk in de veroverde gebieden in het Oosten. Zij werden voornamelijk tewerkgesteld in de twee Rijkscommissariaten aldaar: Oostland en Oekraïne. In dit hoofdstuk probeer ik de kaders te schetsen waarbinnen dit kon plaatsvinden en welke personen en organisaties hierbij een belangrijke rol speelden.

1.1 Operatie Barbarossa

Met de Duitse aanval, onder de codenaam Barbarossa, op de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 ging de Tweede Wereldoorlog haar bloedigste fase in. Adolf Hitler en zijn consorten hadden een drang naar het Oosten teneinde het bolsjewisme, hun meest gevaarlijke vijand, te verslaan en *Lebensraum* ver richting het Oosten te bewerkstelligen. In de ogen van de nazi's was dit noodzakelijk voor het Duitse Rijk om te kunnen overleven.² Het gebied diende etnisch gezuiverd te worden; Joden en zigeuners moesten 'verdwijnen' en de overgebleven, voornamelijk Slavische, bevolking moest werken en plaatsmaken voor het superieure *Herrenvolk*.³

Nadat de Duitsers met een snelle opmars de Russen ver hadden terugdrongen en een gigantisch gebied was veroverd, moest er worden nagedacht over de inrichting en het bestuur van dit nieuw verworven territorium in het Oosten. Op 16 juli 1941 werd tijdens een topperleg, waar onder andere Hitler, Hermann Göring, Martin Bormann en Alfred Rosenberg bij aanwezig waren, besloten het gebied onder civiel bestuur te plaatsen en in vier Rijkscommissariaten in te delen. Uiteindelijk waren er, als gevolg van de Russische tegenstand, maar twee Rijkscommissariaten mogelijk: Oostland en Oekraïne. Heinrich Lohse werd aangesteld als rijkscommissaris voor Oostland en Erich Koch voor het rijkscommissariaat Oekraïne, het gebied waar de stad Rowno in gesitueerd was. Alfred Rosenberg kreeg als *Reichsminister für die besetzten Ostgebiete* de algemene leiding. Zijn macht was echter beperkt: hij mocht geen

---

² Mazower, *Hitler's Empire*, 139.

³ D. Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers. Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2004) 23.

rijkscommissarissen aanstellen, dit deed Hitler zelf, en hij had ook geen zeggenschap met betrekking tot het handelen van Himmler, Göring en het leger in het Oosten.⁴

Onderwijl was in Nederland door Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart al aangegeven dat de Nederlandse samenleving ondersteuning zou moeten bieden bij het exploiteren van de bezette gebieden in het Oosten.⁵ Op 27 juni 1941, luttele dagen na de Duitse inval in de Sovjet-Unie, had Seyss-Inquart, tijdens een toespraak op het Amsterdamse IJscubterrein, Nederlanders opgeroepen de blik op het Oosten te richten. Volgens hem was de oorlog in het Oosten geen imperialistische maar een oorlog waarbij de Duitsers de Europese beschaving en cultuur naar het Oosten brachten. Nederland kon hier, volgens hem, een aandeel in hebben.⁶

1.2 Rost van Tonningen

‘Zij zullen begrip moeten hebben van hun pionierstaak in wijder verband en zich boven alles moeten voelen als voorposten, als vertegenwoordigers van het Germaansche Westen’⁷

In bovenstaand citaat probeert Rost van Tonningen, president van de N.O.C., enkele weken na de oprichting van deze organisatie, een beroep te doen op de pioniersgeest van Nederlanders die zich vrijwillig uit lieten zenden naar het Oosten. Ook benadrukt Rost van Tonningen het ideologische aspect en de verplichting die volgens hem gepaard gingen met deze uitzending. Men vertegenwoordigde, volgens hem, bij uitzending naar het Oosten, het geciviliseerde Germaanse Westen. Wie was deze man die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog, als prominent N.S.B.’er, liet gelden als een devoot aanhanger van het nationaalsocialisme en Himmler, hoofd van de SS, tot een persoonlijk vriend mocht rekenen?

Meinoud Marinus Rost van Tonningen werd op 19 februari 1894 in Soerabaja, Nederlands-Indië geboren als zoon van een KNIL-generaal. Hij zou zijn hele leven hameren op het belang van koloniën; dankzij koloniën was het kleine Nederland, volgens Rost van Tonningen, een grote mogendheid en kon het buigen op een rijk verleden.⁸ In dit licht is het niet vreemd dat juist *hij* zich zou ingezet heeft voor de N.O.C. en gold als de drijvende kracht achter

---

⁴ Mazower, *Hitler's Empire*, 150.

⁵ de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 449.

⁶ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 22-23.

⁷ D. Barnouw, *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994) 105.

⁸ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 7.

deze organisatie. Nadat Rost van Tonningen rechten had gestudeerd in Leiden, ging hij werken bij de Volkenbond in Wenen. Het was hier waar Rost van Tonningen zijn idealisme ten aanzien van de Volkenbondgedachte verloor en bevangen raakte door het fascisme en het nationaalsocialisme. Uiteindelijk ontpopte hij zich in Wenen tot een fanatiek nazi en Jodenhater en richtte zich op helemaal op nazi-Duitsland.⁹ En hoewel de N.S.B. al overgestapt was van een conservatief nationalistische koers naar het nationaalsocialisme, was Rost van Tonningen, in 1936 lid geworden van de N.S.B., de grote aanjager achter de uitwerking van het rassenbeginsel en het antisemitisme binnen de partij.¹⁰ De ster van Rost van Tonningen binnen de N.S.B. rees vlot en al snel was hij, binnen de partij, de derde man, na leider Anton Mussert en van Geelkerken. Rost van Tonningen werd zelfs een behoorlijke concurrent voor Mussert. De laatste was van mening dat een nationaalsocialistisch Nederland zelfstandig moest blijven terwijl Rost van Tonningen Nederland, binnen afzienbare tijd, als provincie van een groot Duitsland zag.¹¹

In 1941 had Rost van Tonningen, qua carrièremogelijkheden, in Nederland zijn grens bereikt; hij had verschillende hoge partijfuncties, was president van De Nederlandsche Bank en secretaris-generaal van het departement van Financiën en van het departement van Bijzondere Economische Zaken. De aanval van nazi-Duitsland op de Sovjet-Unie, in juni 1941, kwam voor hem dan ook als geroepen.¹² Dit was zijn kans! Naast het verslaan van de ideologische vijand van het nationaalsocialisme, bood deze aanval andere mogelijkheden. In de veroverde gebieden in het Oosten was namelijk al snel een dringende behoefte, naast kapitaal en kundigheid, aan arbeiders en landbouwers. Als gevolg hiervan deden de Duitsers een beroep op Germaanse broederlanden om hen hierbij te hulp te schieten.¹³ Nederlandse overheidssteun droeg er aan bij dat boeren voor de *Ostdeutsche Landbewirtschaftungsgesellschaft* konden gaan werken in het door de Duitsers op de Sovjet-Unie veroverd gebied en een speciale commissie, belast met het uitzenden van deze werknemers, werd in het leven geroepen: Commissie tot uitzending van landarbeiders naar Oost-Europa (Culano). De leiding kwam in handen van ir. Staf: directeur van de Nederlandsche Heide-Maatschappij en eind november 1941 vertrok al een eerste groep van honderd landarbeiders naar het Oosten. Dit voorbeeld werd gevolgd door nog een paar groepen boeren en bouwvakkers maar met een totaal van zeshonderd was er vooralsnog sprake van een

---

⁹ Ibidem, 8.

¹⁰ Ibidem, 53.

¹¹ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 27.

¹² Ibidem, 27-28.

¹³ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 106.

bescheiden inzet.¹⁴ Welke ook nog eens weinig succesvol was: ‘de ongunstige ervaringen met de Culano-boeren en de Werkdienst Holland enerzijds en de bijzonder ontmoedigende verhalen in het Oosten die door teleurgestelde teruggekeerden of weggezonden in Nederland werden verteld anderzijds noopten tot spoed bij het oprichten van een Maatschappij van Verre’.¹⁵

Ook voor Rost van Tonningen was het van groot belang dat de kolonisatie in het Oosten, vanuit Nederland, structureel van de grond kwam. Allereerst was hij van mening dat de leemte, die was ontstaan door het verlies van Indië aan Japan, hiermee kon worden opgevuld. Daarnaast kon Nederland zich profileren ten opzichte van Duitsland en een goede plek in een naoorlogs, door Duitsland gedomineerd, Europa bemachtigen. Als laatste kon hij zich persoonlijk bewijzen ten opzichte van de Duitsers. Binnen een groot-Germaans Rijk had zijn oog laten vallen op de functie minister van Economische Zaken.¹⁶ Hiervoor moest de N.O.C. , die op 6 juni 1942 werd opgericht, een succes worden. Voorgenoemde redenen liggen eraan ten grondslag dat hij president en stuwende kracht werd van deze N.O.C. Wel moest deze nieuw opgezette onderneming, volgens Rost van Tonningen, aan een aantal randvoorwaarden voldoen. Allereerst wilde hij dat de N.O.C. een monopoliepositie in Nederland zou krijgen ten opzichte van het Oosten en hierbij was ook voldoende deelname van het bedrijfsleven in Nederland onontbeerlijk. Verder moest er in het Oosten sprake zijn van een gelijke behandeling tussen de Nederlanders, immers ook Germanen, en de Duitsers, de zogeheten *Gleichberechtigung*. Later kwam daar nog bij dat er goederen uit het oosten aan Nederland moesten worden geleverd.¹⁷

1.3 Nederlandsche Oostcompagnie

*‘is de stichting van een grote Nederlandse kolonie, waar plaats zal zijn voor de rond drie miljoen Nederlanders die er in Nederland teveel zijn...Is de oorlog voorbij, dan zal hier een uitgebreid gebied worden gereserveerd voor Nederlandse kolonisten, met een eigen bestuur en een eigen cultuur’*¹⁸

---

¹⁴ Ibidem, 106.

¹⁵ F. Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V. : een onderzoek naar de achtergronden van de Nederlandse Oostinzet en de werkzaamheden van Nederlanders in Oost-Europa onder Duitse bezetting* (1981) 64.

¹⁶ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 107.

¹⁷ Ibidem, 107-108.

¹⁸ de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 451.

Toen dit bericht op 22 mei 1942 verscheen in het nationaalsocialistische weekblad *De Landstand* wekte het weinig beroering. Dit veranderde op slag toen op 9 juni in zowel de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* en het *Nationale Dagblad* een lovend artikel op de voorpagina werd gewijd aan de oprichting van de N.O.C. In beide werd namelijk ook melding gemaakt van de drie miljoen Nederlanders die op termijn in het Oosten gewenst waren. Ondanks dat werd aangegeven dat dit vrijwillig diende te gebeuren en dat er geen sprake zou van deportatie of gedwongen verhuizing was het louter vermelden van het laatste en het aantal van drie miljoen genoeg om het merendeel van Nederlanders te doen geloven dat het tegenovergestelde waar was.¹⁹ Men was ervan overtuigd dat de Duitsers drie miljoen Nederlanders, hoe dan ook, naar het Oosten wilden brengen. Het publiceren van het aantal van drie miljoen in combinatie met Nederlandsche kolonisatie in het Oosten was een kapitale blunder en de machthebbers in bezet Nederland deden er alles aan om dit recht te breien.²⁰ Dit was echter tevergeefs. Daarnaast werd er op 17 juni in het NRC vermeld dat de Duitsers een paar grote Nederlands-Indische cultuurmaatschappijen onder controle hadden geplaatst. Al gauw werd de link gelegd met de N.O.C. en de suggestie gewekt dat deze bedrijven gedwongen zouden worden om in de veroverde gebieden in het Oosten hun activiteiten te ontplooiën.²¹ Rost van Tonningen deed er alles aan om dit te ontkennen; er was volgens hem geen enkele relatie tussen de commissariaten van de Indische maatschappijen en de Nederlandse Oostcompagnie.²² Het kwaad was echter al geschied en de N.O.C. maakte bij aanvang al een valse start.

Uiteindelijk liep de onderneming uit op een mislukking. Niet alleen qua aantal uitgezonden Nederlanders afgezet tegen het beoogde aantal maar ook financieel was de N.O.C. een groot fiasco en liet zelfs haar sporen na in naoorlogs Nederland. In zijn scriptie over de N.O.C tekent F. Naeff op hoe belabberd de administratie en de boekhouding bij de N.O.C werd bijgehouden en hoe slecht de financiële balans was van deze onderneming.²³ Deze heeft ieder jaar, sinds de oprichting in 1942 tot aan het einde in 1945, verlies geleden. Verliezen die hoog opliepen. In 1942 werd een verlies geleden van f 367.416,46. Hierbij moet wel worden aangetekend dat dit een kort boekjaar was aangezien de oprichting van de N.O.C pas in juni 1942 plaatsvond. Een jaar later was het verlies echter fors opgelopen en zelfs verachtvoudigd tot een

---

¹⁹ Ibidem, 452.

²⁰ Ibidem, 452.

²¹ Barnouw, *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers*, 40-41.

²² Ibidem, 41.

²³ Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V.*, 131.

bedrag van f 2.956.326,90. Door de onvoordelige positie van dochtermaatschappijen van de N.O.C lag dit verlies zelfs nog hoger. Voor het boekjaar 1944 was het verlies f 1.150.774,20. Dit was echter tot aan 5 september 1944.²⁴ Op deze zogeheten Dolle Dinsdag sloegen veel N.S.B'ers en andere collaborateurs, in anticipatie van een geallieerde overwinning, op de vlucht en werd het hoofdkantoor van de N.O.C in Den Haag gesloten en verplaatst naar Berlijn.²⁵ Na afloop van de oorlog werd letterlijk en figuurlijk de balans opgemaakt met betrekking tot de N.O.C. De totale schuld, per 1 oktober 1947 bedroeg maar liefst f 16.912.053,16 welke bijna geheel aan de Nederlandse Staat verschuldigd was. Rost van Tonningen had, vooral in 1943, kwistig rondgestrooid met kredieten. In een brief aan de commissarissen van de N.O.C liet hij weten waarom dit volgens hem nodig was: *'De werkzaamheid der N.O.C. krijgt voor den duur van den oorlogstijd het karakter eener ontginnende actie, waarop de Amsterdamsche spreuk toepasselijk is: "de Cost gaat voor de Baet uit!"*'.²⁶ Financieel werd de pijn van het debacle van de N.O.C. dus bijna volledig gedragen door de belastingbetalers in Nederlanders.

Wat was nu de reden dat de N.O.C. uitliep op een mislukking? Meerdere oorzaken liggen hieraan ten grondslag. Allereerst ontbrak de interne structuur binnen de N.O.C. en kreeg men te weinig Nederlandse steun. Ook bleek de machtsstrijd tussen verschillende Duitse instanties ter plekke ervoor te zorgen dat overeenkomsten, afgesproken met de ene instantie, niet werden nageleefd door de andere instantie.²⁷ Verder waren de machthebbers ter plekke; Koch in de Oekraïne en Lohse in het Oostland, geenszins van plan enige macht of vergaande bevoegdheden toe te kennen aan de N.O.C.²⁸

Verder blijkt dat de uitgezonden werknemers naar het Oosten niet van een al te hoog kaliber waren. Loe de Jong geeft bijvoorbeeld aan over de zeshonderd landbouwkrachten uitgezonden door Culano: *'veelal avonturiers, hele en halve analfabeten'*.²⁹ Ook Naeff haalt dit aan en zegt hierover: *'opgemerkt zij dat de boeren en bouwvakarbeiders in het algemeen niet met zorg waren geselecteerd, dat zij op goede gronden ontevreden waren over hun nieuwe arbeidsomstandigheden en dat velen van hen tot misdaad vervielen'*.³⁰

---

²⁴ Ibidem, 132-136.

²⁵ Ibidem, 76.

²⁶ Ibidem, 139.

²⁷ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 108.

²⁸ Ibidem, 111

²⁹ de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 449.

³⁰ Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V.*, 9.

1.4 Nederlandsche Landstand

De Nederlandsche Landstand was in oktober 1940 ontstaan door het samengaan van de N.S.B.-organisatie Boerenfront en de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij. Deze nieuwe vormende organisatie stond onder leiding van Evert Roskam, eerder leider van het Boerenfront, en was verantwoordelijk voor de voedselvoorziening van de Nederlandse bevolking. Ook vertegenwoordigde zij de belangen van vissers, tuinders en boeren. Verder in deze scriptie zal blijken dat deze organisatie ook betrokken was bij de uitzending van personeel naar het Oosten.

1.5 Lokale en regionale betrokkenheid bij de N.O.C en de N.S.B.

In deze paragraaf wil ik in het kort ingaan op de vraag hoeveel steun de N.S.B. en de NOC, voor en in de Tweede Wereldoorlog, in de provincie Utrecht ten deel viel. Welke deze percentages bijvoorbeeld af van het landelijke gemiddelde?

Als je kijkt naar de Provinciale Statenverkiezing van 1935: het oprichtingsjaar van de N.S.B., dan blijkt er landelijk 7,94% op hen gestemd te zijn; het hoogste percentage dat de N.S.B. ooit haalde bij een verkiezing. In de provincie Utrecht lag dat nog iets hoger: 9,76%.³¹ In Maarssen echter aanzienlijk lager: 6,52%.³² Bij de Tweede Kamerverkiezing van 1937 daalde het landelijke percentage dat op de N.S.B. stemde aanzienlijk: 4,22%. Hierbij valt op dat het hoogste percentage stemmen werd behaald in de provincie Drenthe: 8,94%. In de provincie Utrecht bedroeg het percentage 4,50%.³³ De daling zette zich voort bij de Provinciale Statenverkiezing van 1939. Landelijk was het percentage N.S.B-stemmers gedaald naar 3,89% en in Maarssen was dat percentage nog lager.³⁴ Van invloed hierbij was de radicalisering die de N.S.B. eind jaren dertig onderging: Joden mochten niet meer lid worden en in een rede van Mussert op 22 oktober 1938 liet Mussert verder blijken dat de N.S.B. een antisemitische koers zou varen.

In overzichten van de N.O.C. is bijgehouden wat de herkomst was van de uitgezonden en in welke sector men werkzaam was. De gegevens strekken van juni 1942 tot maart 1944, toen de Duitsers, als het ware de stekker eruit trokken bij de N.O.C. door hen niet meer toe te staan

---

³¹ www.nlverkiezingen.com pagina zetelverdeling Provinciale-Statenverkiezingen 1919-2007.

³² V. Smits, *Maarssen 1940-1945* (Maarssen 1990) 32.

³³ www.nlverkiezingen.com pagina Tweede-Kamerverkiezingen – 26 mei 1937.

³⁴ Smits, *Maarssen 1940-1945*, 33.

nieuwe werkzaamheden in het Oosten te beginnen.³⁵ Het overzicht laat zien dat het merendeel van de uitgezondenen in de agrarische sector behoorden tot het gemengd bedrijf en de tuinbouw: respectievelijk 39,6% en 24,8%.³⁶ Ook wordt duidelijk dat het gros van het agrarisch personeel van de N.O.C. werd uitgezonden naar Rowno, de plaats waar ook de vier hoofdpersonen die ik heb onderzocht, naar toe werden gezonden eind 1942. Maar liefst 65,9% vertrok richting Rowno. Naar, het in de nabije omgeving van Vilnius gelegen, scholingsbedrijf Waka-T werd 20% van het agrarisch personeel uitgezonden. De rest van het personeel werd verspreid over zes kleine plaatsen.³⁷

Bij de herkomst van de uitgezondenen valt op dat, afgezet tegen inwonersaantal, Drenthe het meest vertegenwoordigd was. Per 100.000 inwoners vertrokken 13 personen uit Drenthe, onder auspiciën van de N.O.C, naar het Oosten. Dat kwam neer op 6,11% van het totale aantal in Nederland.³⁸ Dit is niet verrassend aangezien de N.S.B. in Drenthe, ook weer afgezet tegen inwonersaantal, de meeste aanhangers had en de meeste uitgezonden door de N.O.C. ook lid waren van de N.S.B. In geval van het viertal dat ik onder de loep heb genomen waren er drie lid van de N.S.B. In de provincie Utrecht kon de N.O.C. op minder steun rekenen; per 100.000 inwoners vertrokken er 5 naar het Oosten. Naast Drenthe was de animo voor de N.O.C. het grootst in de noordelijke provincies Friesland en Groningen. Minder belangstelling voor de N.O.C. was terug te vinden in de provincies waar het geloof diepgeworteld was. In Overijssel en Zeeland was dit het geval met het protestantisme en in Brabant en Limburg met het katholicisme. De N.S.B. paste niet in deze sterk verzuilde provincies. Het hoogtepunt van uitzending van personeel door de N.O.C. naar de Oekraïne en Oostland lag in het tweede kwartaal van 1943; van de in totaal 1661 uitgezondenen in de periode tussen oktober 1942 en maart 1944, vertrokken er 516 personen, in het tweede kwartaal van 1943, richting het Oosten.³⁹ Dat de piek in dit kwartaal lag werd mede bepaald doordat het vanaf najaar 1943, door de opmars van het Rode Leger, niet meer mogelijk was om voor de N.O.C. uitgezonden te worden naar de Oekraïne.

---

³⁵ Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V.*, 189.

³⁶ *Ibidem*, 105.

³⁷ *Ibidem*, 105.

³⁸ *Ibidem*, 107.

³⁹ *Ibidem*, 107.

2. Rowno

2.1 Geschiedenis

Deze plaats in de Oekraïne, waar de Wit van de Hoop, Davelaar, van den Berg en Grimm naar werden uitgezonden, kent een roerige geschiedenis. Deze oude stad, al in 1283 wordt Rowno vermeld, heeft vooral vanaf de Eerste Wereldoorlog tot en met de bevrijding door het Rode Leger, in de Tweede Wereldoorlog op 2 februari 1944, een turbulente periode meegemaakt. Achtereenvolgens leefde men, in deze relatief korte periode, onder het juk van respectievelijk het Oekraïense, Poolse, Russische en Duitse gezag. In deze scriptie komt de periode onder Duitse heerschappij aan bod. Tijdens deze periode, die aanving met de Duitse verovering op Rowno op 29 juni 1941 tijdens operatie Barbarossa, verbleven de vier hoofdpersonen uit deze scriptie in de omgeving van deze stad.

2.2 Rijkscommissariaat Oekraïne

‘I will pump every last thing out of this country.’⁴⁰

Dit citaat van Koch geeft sterk weer wat zijn bedoelingen waren met het Rijkscommissariaat Oekraïne en hoe hij hierbij nietsontziend te werk ging. Zoals al eerder is aangegeven was het Rijkscommissariaat Oekraïne ontstaan nadat de Duitsers, tijdens operatie Barbarossa, een groot gebied in het Oosten hadden veroverd op de Russen en dit gebied bestuurlijk moest worden ingedeeld. Het Rijkscommissariaat Oekraïne stond onder civiel bestuur en werd vanuit Rowno geleid door de, al eerder genoemde, rijkscommissaris Koch. Koch had een dubbelfunctie: hij was zowel rijkscommissaris in de Oekraïne als *Gauleiter* in Oost-Pruisen waar hij ook de meeste tijd doorbracht.⁴¹ De Oekraïne, welke door Koch verafschuwd werd, diende in zijn ogen louter als wingewest. Voorop stond plundering en het onttrekken van de oogsten in de Oekraïne ten behoeve van het Duitse leger en het Duitse thuisland. Het Germaanse *Herrenvolk* was superieur

---

⁴⁰ Mazower, *Hitler's Empire*, 152.

⁴¹ *Ibidem*, 152.

en ieder ander in de Oekraïne moest hen, volgens Koch, dienen.⁴² ‘De volkeren in de Oekraïne moesten als slaven behandeld worden.’⁴³

In dit kader is het niet verwonderlijk dat de relatie tussen de plaatselijke Oekraïense bevolking en de Duitsers zeer slecht was en er van oprechte samenwerking tussen beide geen sprake was.⁴⁴ Dit is een belangrijk gegeven. Hiermee wordt gekenschetst hoe de verhoudingen lagen in het gebied waar de hoofdpersonen in deze scriptie kwamen te werken en we mogen er gevoeglijk van uitgaan dat hierdoor de verhoudingen tussen Nederlander, Duitsers en Oekraïner op scherp werden gezet.

2.3 Joodse bevolking

Veel informatie over het lot van de Joodse bevolking van Rowno, ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, staat op een speciale *memorialwebsite* over de stad Rowno. Deze website maakt deel uit van een grote verzameling databases. In deze databases kan over vele Joodse families, in de hele wereld, stamboom informatie worden teruggevonden. Jewishgen is de organisatie die deze gegevens beschikbaar stelt en heeft zich ten doel gesteld de Joodse geschiedenis, in het bijzonder de Holocaust, voor het nageslacht te bewaren. En doet dit onder andere door middel van het publiceren van ooggetuigenverslagen op www.jewishgen.org zodat toekomstige generaties niet vergeten welke gruwelijkheden zich in de loop der tijd hebben afgespeeld. De Holocaust neemt een speciale plek in op de website.

Uit ooggetuigenverslagen, zorgvuldig gedocumenteerd en in het Engels vertaald, komt sterk naar voren welk gruwelijk lot de Joodse bevolking van Rowno ten deel viel nadat de Duitsers de stad hadden veroverd op 29 juni 1941. ‘*The Jews were placed beyond the law. No one was punished for killing a Jew and needless to say, for beating a Jew.*’⁴⁵ Ook wordt uit dit verslag duidelijk dat de Duitsers al een vooropgezet plan hadden met betrekking tot ‘het Joodse probleem’ in Rowno. Voor Joden zouden er getto’s en werkplaatsen worden opgezet en Joden, die niet door lokale Oekraïners werden verjaagd of vermoord, zouden in grote kampen aan het

---

⁴² Ibidem, 152.

⁴³ de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 454.

⁴⁴ Mazower, *Hitler's Empire*, 154.

⁴⁵ www.jewishgen.org pagina ‘The way it happened’ Noah Grees.

werk worden gezet.⁴⁶ Uit het laatste komt duidelijk naar voren hoe een gedeelte van de Oekraïense bevolking de Duitsers bereidwillig bijstond bij het vervolgen van Joden. Iets wat Mazower ook telkenmale benadrukt.⁴⁷

In tegenstelling tot andere steden in de nabijheid, bijvoorbeeld Ostroh waar na vier weken al 3000 Joden werden omgebracht en nog eens 2500 Joden na wederom vier weken, bleef het in Rowno in de eerste paar maanden relatief rustig.⁴⁸ De prijs hiervoor werd door Joodse huishoudens in goud en zilver uitgekeerd aan de Duitsers. Uiteindelijk zou ook dit geen soulaas meer bieden; op 5 november 1941 werd iedere Jood in Rowno zonder werkvergunning gesommeerd zich de volgende dag te melden in het stadspark.⁴⁹ Zo'n 18000 Joodse mannen, vrouwen, kinderen en ouderen gaven gehoor aan deze oproep en werden, na uren in de vrieskou te hebben gestaan, naar een bos net buiten de stad geleid en in koelen bloede doodgeschoten. Op die dag werd 80% van de totale Joodse bevolking in Rowno vermoord.⁵⁰

Rijkscommissaris Koch in de Oekraïne steunde, net als zijn tegenhanger Erich Lohse in het Rijkscommissariaat Oostland, enthousiast deze moordpartijen. Vooral Koch was er alles aan gelegen dat *alle* Joden in de Oekraïne zouden worden vermoord teneinde een daling van de lokale voedselbehoefte te bewerkstelligen. Dit zodat kon worden voldaan aan de groeiende voedselvraag uit het Duitse Rijk. Als gevolg hiervan werd in augustus 1942 besloten dat alle Joden, met uitzondering van 500 gespecialiseerde ambachtslieden, moesten worden uitgeroeid: '*the hundred percent solution*'.⁵¹

2.4 Werkomstandigheden

In welke situatie kwamen de vier hoofdpersonen terecht en wat troffen zij in Rowno aan toen zij daar eind 1942 arriveerden? Al eerder is aangegeven dat in de stad Rowno en omgeving ten tijde van hun aankomst de meeste Joden al waren omgebracht. De Duitsers hadden eind 1941 echter, nadat ze de Sovjet-Unie in juni 1941 waren binnen gevallen, ook te maken met drie miljoen

---

⁴⁶ www.jewishgen.org pagina 'The way it happened' Noah Grees.

⁴⁷ Mazower, *Hitler's Empire*, 171.

⁴⁸ www.jewishgen.org pagina 'The way it happened' Noah Grees.

⁴⁹ www.jewishgen.org pagina 'The way it happened' Noah Grees.

⁵⁰ S. Friedländer, *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939-1945* (New York 2007) 360.

⁵¹ Friedländer, *The Years of Extermination*, 361-362.

Russische soldaten die zij gevangen hadden genomen.⁵² Deze krijgsgevangenen, en de Sovjetsoldaten die in een later stadium gevangen werden genomen, ondergingen een vreselijke behandeling in de krijgsgevangenenkampen in het Oosten waar zij door de Duitsers werden ondergebracht. Uithongering en mishandeling viel hen ten deel. Geschat wordt dat, gedurende de Tweede Wereldoorlog, uiteindelijk in totaal meer dan drie miljoen Russische krijgsgevangenen zijn omgebracht.⁵³

Hitler en Göring raakten zich er echter van bewust dat, naarmate de oorlog vorderde en meer en meer Duitse soldaten sneuvelden, een aantal Russische krijgsgevangenen voor arbeid moest worden ingezet. In november 1941 gaf Göring dan ook het bevel om hierop te selecteren.⁵⁴ Aangetoond is dat de N.O.C. op haar bedrijven in het Oosten, zonder enig overgeleverd bezwaar, ook gebruik maakte van de dwangarbeid van deze Russische krijgsgevangenen. Ook werd, voor een groot deel, de plaatselijke bevolking met harde hand gedwongen arbeid te verrichten.⁵⁵

Hoe waren de leef- en werkomstandigheden in Rowno voor de Nederlandse kolonisten? Uit de verklaringen van een echtpaar uit Nederland, uitgezonden in augustus 1942 naar Rowno, blijkt dat het ter plekke slecht geregeld was. Zij geven aan dat de uitgezondenen bij aankomst in vakgroepen werden ingedeeld. Hierbij werd echter in veel gevallen voorbij gegaan aan het beroep van de desbetreffende persoon. Een aantal werd zelfs belast met het bewaken van, de al eerder genoemde, Russische krijgsgevangenen. Ook wordt geklaagd over de slechte voeding, het gebrek aan passende kleding en de vriendjespolitiek die heerste in het kamp.⁵⁶ Naeff brengt dit ook naar voren en geeft aan dat veel Nederlandse kolonisten in het Oosten niet het werk kregen dat hen toegezegd was. De N.O.C. ontving dan ook klaagbrieven maar was niet bij machte in deze situatie verandering aan te brengen.⁵⁷ Ook haalt Naeff aan dat de leefomstandigheden in het Oosten de kolonisten danig op de proef stelden. Er was sprake van gebrekkige huisvesting en

---

⁵² T. Snyder, *Bloodlands : Europe between Hitler and Stalin* (Londen 2011) 175.

⁵³ Snyder, *Bloodlands*, 183-184.

⁵⁴ Snyder, *Bloodlands*, 184

⁵⁵ Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V.*, 201.

⁵⁶ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief 176 Nederlandse Oost Compagnie, inv.no. 333.

⁵⁷ Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V.*, 115.

er werd weinig vermaak geboden. Met als gevolg dat een aantal kolonisten zich te buiten ging aan drank en vrouwen en werd teruggezonden.⁵⁸

Uit contemporaine bronnen komt ook naar voren dat de Nederlandse kolonisten het niet makkelijk hadden in het Oosten. Dit blijkt uit een rapport, opgemaakt in Rowno, op 14 oktober 1943. Hierin wordt verslag gedaan van de Nederlandse boereninzet in de Oekraïne vanaf november 1942. In dit rapport wordt aangegeven dat de Hollanders niet al te vriendelijk worden bejegend door de plaatselijke Oekraïense bevolking en de aanwezige Duitsers. De reden die hier onder andere voor wordt aangedragen is dat de Nederlandse boeren, ondanks de afspraken hieromtrent, niet gelijk worden gesteld met de Duitsers. Ook wordt in dit rapport de aandacht gevestigd op de bewapening van de boeren, die volgens de schrijver van het verslag te wensen overlaat.⁵⁹

Deze bewapening was onder andere vereist omdat de Nederlanders in het Oosten te kampen hadden met de dreiging van partizanen. In het transportverslag van de groep die in december 1942 naar Rowno vertrok, Grimm en van den Berg maakten onder andere deel uit van dit gezelschap, werd verzocht de volgende groep Nederlandse boeren, die naar Rowno zouden vertrekken, alvast te voorzien van wapens aangezien die niet in Rowno aanwezig waren.⁶⁰ En hoewel de partizanenbeweging minder sterk vertegenwoordigd was in de Oekraïne en de Baltische staten duidt bovenstaande toch op een situatie, in Rowno, die niet van gevaar ontbloot was.⁶¹ Dit wordt bevestigd door Barnouw die aangeeft dat Nederlandse kolonisten in het Oosten al vanaf het begin, net als de Duitse soldaten, een doelwit vormden.⁶²

Daarnaast moet nog worden vermeld dat het vanuit Berlijn, waar onder andere de *Organisation Todt*, het *Ostministerium*, de *Wirtschafts-Stabes Ost*, en het *Vierjahresplan* elkaar beconcurrerden, erg moeilijk was om invloed uit te oefenen op de diverse Duitse instanties die actief waren in het Oosten. Als gevolg daarvan was het bestuur, in de bezette gebieden in het Oosten, ondoorzichtig en was het bijna onmogelijk voor de N.O.C. en Rost van Tonningen om hier enige verandering in aan te brengen.⁶³

---

⁵⁸ Naeff, *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V.*, 190.

⁵⁹ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief 176 Nederlandse Oost Compagnie, inv.no. 126.

⁶⁰ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief 176 Nederlandse Oost Compagnie, inv.no. 312.

⁶¹ Mazower, *Hitler's Empire*, 489.

⁶² Barnouw, *Rost van Tonningen*, 118.

⁶³ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 108.

3. Nederlanders in den vreemde

3.1 Naar het Oosten

In dit hoofdstuk komen de hoofdrolspelers van mijn onderzoek uitvoerig aan bod: Johannes de Wit van der Hoop uit Tienhoven, Teunis Davelaar uit Harmelen, Gijsbert van den Berg uit Maarn en Pieter Grimm uit Maarssen. Vier mannen uit de regio Utrecht die, ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, hun geluk gingen beproeven in het Oosten en als landbouwer vrijwillig in dienst traden bij de N.O.C. Davelaar en de Wit van der Hoop vertrokken op 10 november 1942 naar het Oosten als onderdeel van de groep de Waard. Van de Berg en Grimm volgden ruim een maand later op 15 december 1942. Alle vier kwamen uiteindelijk aan in Rowno in het Rijkscommissariaat Oekraïne en werden in de omgeving aan het werk gezet. Na de Tweede Wereldoorlog werden zij allen spoedig opgepakt, uitvoerig verhoord en uiteindelijk berecht voor hun daden.

De dossiers van Grimm en van de Berg bevatten in vergelijking met de dossiers van Davelaar en de Wit van der Hoop veel meer informatie en documenten. Grimm en van de Berg hebben zich na de oorlog voor een tribunaal moeten verantwoorden, hetgeen natuurlijk bijgedragen heeft aan de lijkheid van hun dossiers. Zoals al eerder aangegeven, bestaat de kans dat de informatie in de dossiers niet helemaal de waarheid weerspiegelt, daar de verdachten tijdens de verhoren hun rol, motieven en daden verdraaid en gemarginaliseerd kunnen hebben. Ook is het niet ondenkbaar dat verschillende collaborateurs, en wellicht ook de personen die ik onder loep heb genomen, zich vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog of direct erna, hebben ontdaan van bewijsmateriaal. Verder zijn ook niet alle archieven van de N.O.C. bewaard gebleven. Ik heb echter met deze gegevens moeten doen en getracht dit binnen een groter geheel te plaatsen.

3.2 Teunis Davelaar

*'Brood N.S.B. 'er'*⁶⁴

In het PF dossier van Teunis Davelaar is terug te vinden dat hij op 14 oktober 1904 werd geboren in Vleuten en dat hij, ten tijde van zijn uitzending naar het Oosten, in Harmelen woonde. Indertijd een buurgemeente van Vleuten. Ook staat vermeld dat hij dat getrouwd was, drie kinderen had en daarnaast de zorg droeg voor twee kinderen van zijn zuster.⁶⁵ Zijn gezin en naaste omgeving worden betiteld als N.S.B.-gezind en pro-Duits.⁶⁶ Uit het dossier is verder op te maken dat Davelaar, nadat hij op 8 mei werd aangehouden in Harmelen, op 28 mei 1945 en 11 april 1946 uitvoerig is verhoord en bij deze verhoren ook een verklaring heeft afgegeven.

Het verschil in informatie tussen beide verhoren en verklaringen is een terugkerend patroon dat ik, meerdere malen, ben tegengekomen bij het bestuderen van de dossiers. In eerste instantie liet men zo min mogelijk los en werd de eigen foute rol voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog geminimaliseerd. Met name het wel of niet bedanken voor het N.S.B. lidmaatschap komt bij meerdere personen terug. Zo ook bij Davelaar. Deze liet namelijk weten dat hij in juni 1941 lid was geworden van de N.S.B.; echter dit lidmaatschap had hij, naar eigen zeggen, vervolgens al in november 1941 opgezegd omdat hij zich niet kon verenigen met de relletjes en mishandelingen waar de N.S.B. bij was betrokken.⁶⁷ Het bedanken voor het N.S.B.-lidmaatschap in november 1941 werd echter door een verklaring van zijn vrouw weerlegd. Zij gaf namelijk aan tot september 1944 nog contributie voor hem te hebben betaald. Ook is er een verklaring van een getuige die aangaf dat Davelaar begin 1945 met een N.S.B.-transport, vanuit Potsdam, terug naar Nederland is gereisd.⁶⁸ Uit het verhoor en de verklaringen van Davelaar komt verder naar voren dat hij meerdere malen naar het Oosten is uitgezonden.

---

⁶⁴ Staat van inlichtingen (28-5-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Teunis Davelaar.

⁶⁵ Staat van inlichtingen (28-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

⁶⁶ Staat van inlichtingen (11-4-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

⁶⁷ Staat van inlichtingen (28-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

⁶⁸ Staat van inlichtingen (28-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

Van november 1941 tot juli 1942 heeft hij zich, omwille van economische redenen, laten uitzenden door de Heide Maatschappij en was hij werkzaam in Litzmannstadt als bedrijfsleider op een landbouwbedrijf. Het is niet helemaal duidelijk of Davelaar vanuit Litzmannstadt, waar de eerste uitgezonden een korte opleiding kregen, verder is getrokken of daar gebleven is.⁶⁹ Van juli 1942 tot oktober 1942 was hij thuis in Harmelen en van november 1942 tot aan januari 1944 wederom werkzaam als bedrijfsleider op een landbouwbedrijf in Krinichewata. Onduidelijk is wat hij vervolgens in de maanden van januari tot april 1944 heeft gedaan. Echter van april 1944 tot juli 1944 was hij aan het werk in Rowno, waar hij moest vertrekken door de opkomst van de Russen. Vervolgens was hij van juli 1944 tot januari 1945 in Mohrin in het toenmalig Pruisen. Van januari 1945 tot maart 1945 verbleef hij in Potsdam, vanwaar hij in maart 1945 naar Nederland vertrok. Om vervolgens op 8 mei 1945 aangehouden te worden in Harmelen.⁷⁰ Uit getuigenissen bleek hij niet geliefd te zijn bij de Russische en Franse krijgsgevangenen die hij in dienst had, maar van een slechte behandeling was geen sprake.⁷¹

Davelaar werd dus op 10 november 1942 door de N.O.C. uitgezonden naar het Oosten, met als bestemming Rowno, maar kwam daar via omwegen pas in april 1944 aan. Het feit dat hij keer op keer door de dreiging van het Rode Leger terugtrekt naar veiliger gebied maar daar weer doodleuk op een nieuwe bedrijf aan het werk gaat zegt mijns inziens toch wel wat over de intenties van Davelaar. Dit kan uiteraard voornamelijk ingegeven zijn door economische redenen maar wellicht speelde een ideologisch aspect; het vertrouwen en geloof blijven houden in het nationaalsocialisme, hier ook een rol.

Uiteindelijk luidde de conclusie dat niet kon worden vastgesteld dat Davelaar lid was geweest van de Weerbaarheid Afdeling van de N.S.B. maar dat het aannemelijk was dat hij tot september 1944 lid was geweest van de N.S.B.⁷²

---

⁶⁹ Staat van inlichtingen (11-4-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

⁷⁰ Staat van inlichtingen (11-4-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

⁷¹ Staat van inlichtingen (11-4-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

⁷² Staat van inlichtingen (11-4-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

3.3 Johannes de Wit van der Hoop

‘verdachte is een zwakkeling en makkelijk om praten’⁷³

Johannes de Wit van der Hoop werd op 18 december 1910 geboren in Meerkerk en was, op het moment dat hij zich vrijwillig liet uitzenden naar het Oosten, woonachtig in Tienhoven. Net als Davelaar vertrok hij op 10 november 1942, als werknemer van de N.O.C. richting Rowno. Naar eigen zeggen was de reden hiervoor een eigen boerderij die hem, na de oorlog, in vooruitzicht werd gesteld.⁷⁴ Ook hij was, net als Davelaar, van beroep landbouwer en werd tewerkgesteld op een boerderij in de Oekraïne met zo’n 130 Russische arbeiders onder zijn commando.⁷⁵ Waar deze boerderij precies was staat niet in het dossier vermeld. Wel is in het dossier terug te vinden dat de Wit van der Hoop, ruim een jaar later op 31 december 1943, uit de Oekraïne naar Nederland was teruggekeerd, vanwege de Russische dreiging. Waar hij op 8 mei in Leerbroek werd aangehouden.⁷⁶

Op een aantal punten loopt het verhaal van de Wit van der Hoop echter niet parallel met de andere drie personen die in deze scriptie worden besproken. Allereerst is hij geen lid van de N.S.B. Op het formulier van aanhouding in zijn dossier staat bij reden aanhouding: pro-Duits en Oostlandboer.⁷⁷ Daarnaast zit er in zijn dossier een dorpsadvies van de gemeente Ameide/Tienhoven. In dit advies werd verzocht de Wit van der Hoop zo spoedig mogelijk in vrijheid te stellen op basis van een aantal verzachtende omstandigheden. Zo zou hij zijn hoofd op hol hebben laten brengen door mooie voorspiegelingen, was hij zwak van wil en scheen hij

---

⁷³ Procesverbaal (24-5-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Johannes de Wit van der Hoop.

⁷⁴ Procesverbaal (24-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Johannes de Wit van der Hoop.

⁷⁵ Procesverbaal (24-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Johannes de Wit van der Hoop.

⁷⁶ Procesverbaal (24-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Johannes de Wit van der Hoop.

⁷⁷ Formulier van aanhouding (8-5-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Johannes de Wit van der Hoop.

geestelijk niet geheel normaal te zijn geweest.⁷⁸ Het laatste werd ook bevestigd in een brief van zijn zus waarin zij een verzoek doet tot zijn vrijlating.⁷⁹

Voorgaande komt op mij vreemd over als je bedenkt dat de Wit van der Hoop zelf in een verklaring aangaf in de Oekraïne de leiding te hebben gehad over zo'n 130 Russische arbeiders. Ik vraag mij dan ook af hoe iemand die een beperkt verstandelijk vermogen werd toebedeeld, in staat kon zijn een dergelijke leidinggevende functie te vervullen?

3.4 Gijsbert van den Berg

‘tamelijk slap persoon’⁸⁰

Het persoonsdossier van Gijsbert van den Berg, geboren in Ede en tot aan zijn uitzending naar het Oosten woonachtig in Maarn, bevat van alle vier de meeste informatie. De volgende documenten trof ik onder andere aan: een Nederlands inschrijfformulier voor tewerkstelling in Oost-Europa, opgesteld in zijn woonplaats Maarn op 31 juli 1941, een contract voor een dienstverband in Oosten opgesteld in het Duits op 26 september 1941, een stamkaart van de N.O.C. waarop staat dat hij op 14 december 1942 richting Rowno was uitgezonden maar ook dat hij al eerder, eind 1941 naar het Oostland was gegaan.⁸¹ Hier was hij weggegaan vanwege de dreiging van partizanen. Ook is een inschrijfformulier van de Nederlandsche Landstand, gedateerd op 21 juli 1944, terug te vinden in zijn dossier. Middels dit formulier verzocht van den Berg in Duitsland of Nederland te werk worden gesteld.⁸² Verder vond ik nog een document van de Landwacht Nederland, waarin staat dat van den Berg op 29 december 1944 werd aangesteld als landwachter in Maarn. Naast al dit bewijsmateriaal zijn er maar liefst vier processen-verbaal tegen van den Berg opgemaakt tussen 6 mei 1945 en 9 oktober 1947.

---

⁷⁸ Dorpsadvies (16-7-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Johannes de Wit van der Hoop.

⁷⁹ Brief zus de Wit van der Hoop, Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Johannes de Wit van der Hoop.

⁸⁰ Stamkaart N.O.C. van den Berg, Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

⁸¹ Stamkaart N.O.C. van den Berg, NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Gijsbert van den Berg.

⁸² Inschrijfformulier Nederlandsche Landstand (21-7-1944), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

Volgens de gegevens in het dossier was van den Berg getrouwd en had hij vijf dochters. Zijn vrouw was Duits en volgens hem van Joodse afkomst, hetgeen voor van den Berg een reden was om lid te worden van de N.S.B. Hij kon haar hiermee, naar eigen zeggen, veilig stellen.⁸³ Dit komt op mij niet plausibel over: lid worden van een organisatie waar antisemitisme, zeker in 1941, deel van uitmaakte.⁸⁴ Aannemelijker is een andere reden die hij opgeeft om lid te worden van de N.S.B.: slechte economische tijden en de hoop op een betere maatschappij. Hierin zit zowel een economische als een ideologische component. Het is moeilijk te zeggen welke factor de overhand had. Uit verklaringen komt namelijk naar voren dat van den Berg zijn melkhandel moest verkopen vanwege een gebrek aan inkomsten maar tegelijkertijd werd aangegeven dat deze lage inkomsten te wijten waren aan zijn N.S.B.-lidmaatschap.⁸⁵ Uit getuigenverklaringen komt naar voren dat door zijn omgeving zijn vrouw als reden werd gezien voor zijn toetreding tot de N.S.B. Zijn Duitse echtgenote, speelde volgens deze verklaringen, een grote rol. Zij manifesteerde zich tijdens de oorlog namelijk, volgens hen, als zeer pro-Duits.⁸⁶ ‘*Vrouw reden N.S.B.-lidmaatschap*’ staat in een van de proces-verbalen opgetekend.⁸⁷ De vermeende Joodse afkomst van zijn vrouw intrigeert mij. Naast de verklaring van van den Berg wordt dit nergens in het dossier bevestigd. Het kan dus mogelijk zijn dat van den Berg dit verzonnen heeft teneinde een verzachtende omstandigheid ter berde te brengen. Maar dit blijft, aangezien het harde bewijs ontbreekt, giswerk.

Een ander terugkerend punt is dat van den Berg in eerste instantie verklaarde zijn N.S.B.-lidmaatschap te hebben opgezegd. Hij had zijn stamkaart, volgens eigen zeggen, verbrand en wilde er niets meer mee te maken hebben.⁸⁸ Uiteindelijk geeft van den Berg toch toe tot het einde van de Tweede Wereldoorlog lid te zijn geweest van de N.S.B.⁸⁹ In het hetzelfde verhoor geeft hij ook aan naast vrijwillig meerdere malen uitgezonden te zijn naar het Oosten en een dienstverband als landwacht, voor de bezetter te hebben gewerkt bij de *wach- und schutzdienst*.⁹⁰

---

⁸³ Procesverbaal (25-2-1947), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

⁸⁴ Barnouw, *Rost van Tonningen*, 53.

⁸⁵ Procesverbaal (25-2-1947), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Gijsbert van den Berg.

⁸⁶ Procesverbaal (9-10-1947), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

⁸⁷ Procesverbaal (9-10-1947), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Gijsbert van den Berg.

⁸⁸ Procesverbaal (6-5-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

⁸⁹ Procesverbaal (9-10-1947), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Gijsbert van den Berg.

⁹⁰ Procesverbaal (9-10-1947), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Gijsbert van den Berg.

3.5 Pieter Grimm

‘Hoewel antisemiet verafschuwde hij de Jodenvervolgingen’⁹¹

Het dossier van Grimm is net als dat van van den Berg een zogeheten berechtingsdossier. Beiden hebben zich voor een tribunaal uiteindelijk moeten verantwoorden. Dit zal er mede voor verantwoordelijk zijn geweest, onder andere door de vele verhoren, dat het dossier van Grimm een schat aan informatie en bewijsmateriaal bevat.

Pieter Grimm werd op 8 december 1916 geboren in Maarssen en groeide op in een gezin waarvan later meerdere leden sympathiseerden met de N.S.B en de Duitse bezetter. Nadat hij op 13 juni werd aangehouden in Roermond, zijn er meerdere processen-verbaal tegen hem opgemaakt en is hij meerdere malen verhoord. Uit het proces-verbaal, opgemaakt op 9 juli 1946, komt naar voren dat hij al vanaf november 1936 lid was van de N.S.B; begin 1942 ontving hij, in Duitsland waar hij op dat moment werkte, een speldje ter ere van zijn vijfjarig jubileum. Ook blijkt uit het proces-verbaal dat zijn vader Evert Grimm lid was van de N.S.B en sympathiseerde met de Duitsers, tevens wordt er melding gemaakt van het feit dat Samuel, de broer van Pieter, in dienst van de Waffen-SS op 9 maart 1944 in Narva in Estland gesneuveld was.⁹² Verder staat in een verklaring van Pieter Grimm, die deel uitmaakt van voornoemd proces-verbaal dat hij al vanaf 2 november 1937, tot aan zijn uitzending naar Rowno op 15 december 1942, lange periodes werkzaam was in Duitsland, voornamelijk als melkknecht. Hij verklaart dan ook dat hij in zijn politieke voorkeur beïnvloed is door zijn Duitse werkomgeving.⁹³ Het feit dat hij al vanaf 1937 weg was uit Maarssen en voornamelijk in het Oosten werkte, maakt dat getuigenverklaringen van Maarssenaren mij, en justitie indertijd, weinig wijzer maken over de beweegredenen en het handelen van Grimm in de Tweede Wereldoorlog.

Naast de processen-verbaal bevat het dossier allerlei documenten, waaronder een dagboek opgetekend door Grimm ten tijde van zijn dienstverband voor de N.O.C. Helaas bestaat het document uit slechts enkele pagina's gevuld met productiegegevens van het bedrijf waar Grimm werkzaam was als steunpunteleider. Het is echter goed mogelijk dat Grimm belastende

---

⁹¹ Procesverbaal (24-9-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Pieter Grimm.

⁹² Procesverbaal (9-7-1946), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Pieter Grimm.

⁹³ Procesverbaal (9-7-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Pieter Grimm.

passages en pagina's uit het dagboek verwijderd heeft aangezien de tijdspanne die vermeld staat op de kaft: 15 december 1942 tot 15 november 1943, een lange periode beslaat. Ook bevat het dossier een *Arbeitsbuch für Ausländer* waarin het werkverleden van Grimm staat vermeld. Hetgeen volgens mij, na de Tweede Wereldoorlog, het meest belastend voor Grimm is geweest, naast de getuigenverklaringen, en heeft geholpen bij de reconstructie van de foute periode van Grimm, is een inschrijfformulier, gedateerd op 2 augustus 1944. Op dit inschrijfformulier van de Nederlandsche Landstand bood hij zich vrijwillig aan voor uitzending naar Duitsland met het doel een werkplek op een landbouwbedrijf. Ook gaf hij duidelijk aan eerder in Duitsland te hebben gewerkt *en* in april 1942 zich te hebben aangemeld bij de Waffen-SS. Hier werd hij echter, de reden blijft onbekend, na zes weken afgekeurd.⁹⁴ In zijn verklaring in het proces-verbaal van 9 juli 1946 wordt het vrijwillig aanmelden bij de Waffen-SS door Grimm bevestigd. Hieruit blijkt dat Grimm niet louter omwille van economische motieven collaboreerde met de Duitsers. Een ideologisch motief lijkt hem ook niet vreemd te zijn geweest. Ook wordt dit bevestigd in de hoofdverklaring van Grimm in het proces-verbaal van 9 juli 1945; hij gaf aan antisemiet te zijn en door zijn werk in Duitsland, hetgeen al aanving voor de oorlog, pro-Duitse sympathieën te hebben ontwikkeld.⁹⁵

Uit het laatste proces-verbaal, dat onder andere een verklaring van Grimm bevat en is opgemaakt op 9 juli 1946, wordt uiteindelijk duidelijk wat Grimm voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft uitgespookt. In november 1936 werd hij lid van de N.S.B. en dit lidmaatschap heeft hij, in tegenstelling tot wat hij in een eerder stadium tijdens verhoren beweerde, nooit opgezegd. Vervolgens is hij van 2 november 1937 tot 14 december 1939, op diverse landbouwbedrijven in Duitsland, werkzaam geweest als melkknecht. Na en half jaar Nederland keerde hij in augustus 1940 weer terug naar Duitsland om tot april 1942 wederom te werken als melkknecht. Zijn vrijwillige aanmelding voor de Waffen-SS vond aansluitend plaats in april 1942. Na zes weken werd hij afgekeurd en meldde zich, omstreeks half mei, vrijwillig aan bij de *Wach- und Schutzdienst* waar hij tot half december 1942 werkzaam was. Op 15 december ging zijn dienstverband bij de N.O.C. in en volgde uitzending naar Rowno. In de Oekraïne was hij vervolgens tot 1 januari 1944, toen hij moest vluchten voor de oprukkende Russen, werkzaam voor de N.O.C. Wat volgde was een maandenlange terugtocht naar Krakau

---

⁹⁴ Inschrijfformulier Nederlandsche Landstand (2-8-1944), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Pieter Grimm.

⁹⁵ Procesverbaal (9-7-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Pieter Grimm.

waar hij op 16 mei 1944 aankwam.⁹⁶ Vanuit Krakau reisde hij terug naar Nederland en werkte een aantal maanden bij verschillende boerenbedrijven. Op 2 augustus 1944 toonde hij zich echter, middels een inschrijfformulier van de Nederlandsche Landstand, weer bereid om uitgezonden te worden naar Duitsland.⁹⁷ Hij kwam vervolgens terecht in Frankfort aan de Oder waar hij tot 1 februari 1945, de Russen waren toen heel dicht genaderd, als opzichter op een riddersgoed heeft gewerkt. Tot aan de Russische bezetting was hij nog werkzaam op een paar kleine boerderijen waarna hij op 1 juni terugkeerde naar Nederland en op 13 juni in Roermond werd aangehouden.

Bij het bestuderen van het dossier van Grimm stuitte ik in het proces-verbaal van 9 juli 1945 op een getuigenverklaring van een ander hoofdpersoon uit deze scriptie: Gijsbert van den Berg. Deze verklaarde samen met Grimm op 15 december 1942 vanuit Den Haag richting de Oekraïne te zijn vertrokken. En dat ze beiden, nadat ze eerst drie weken samen op een landbouwschool hadden gezeten, niet ver bij elkaar vandaan, aan het werk werden gezet als assistent-steunpuntleider op een landbouwbedrijf in de omgeving van Rowno. Ze zagen elkaar, volgens Van den Berg, dan ook geregeld.⁹⁸ De verklaringen van Grimm en Van den Berg stemmen met elkaar overeen, hetgeen een indicatie kan zijn met betrekking tot het waarheidsgehalte van de verklaringen van Grimm.

4. Bestrafing en berechting

Al voor het einde van de Tweede Wereldoorlog, toen de bevrijding van Nederland dichtbij was, werd er door de Nederlandse regering in Londen nagedacht hoe men na de oorlog moest omgaan met ‘landverraders en handlangers van de vijand’.⁹⁹ Het laatste werd bedoeld in de meest brede zin; niet alleen N.S.B.’ers maar ook bijvoorbeeld collaborateurs die zich economisch hadden verrijkt in de Tweede Wereldoorlog en Jodenjagers en foute politieambtenaren. De regering in

---

⁹⁶ Procesverbaal (9-7-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Pieter Grimm.

⁹⁷ Inschrijfformulier Nederlandsche Landstand (2-8-1944), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Pieter Grimm.

⁹⁸ Procesverbaal, getuigenverklaring van den Berg (9-7-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Pieter Grimm.

⁹⁹ J. Meihuizen, *Noodzakelijk kwaad. De bestrafing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog*, (Amsterdam 2003) 149.

ballingschap liet echter weten dat de afrekening met deze foute Nederlanders op een ordentelijke wijze diende te gebeuren. *‘Er moet terecht worden en niet vermoord’*.¹⁰⁰

In de volgende alinea’s zal ik aangeven hoe de vier hoofdpersonen onder de bijzondere rechtspleging indertijd zijn vervolgd en hoe dit, voor zover gedocumenteerd in hun strafdossier, is verlopen. Bij Grimm en van de Berg was hetgeen, waar ze van verdacht werden, voor justitie genoeg om beide zaken voor een tribunaal te laten voorkomen.

4.1 Hoe werd het viertal bestraft?

Om te beginnen Teunis Davelaar. Op 8 mei 1945 werd hij in Harmelen aangehouden.¹⁰¹ Hem werd ten laste gelegd lid te zijn geweest van de N.S.B. en vrijwillig zich voor NOC te hebben laten uitgezonden.¹⁰² In het dossier zijn twee staten van inlichtingen aanwezig: de eerste is van 28 mei 1945 en de tweede stamt uit 11 mei 1946. Beide zijn voorzien van een verklaring van Davelaar en daarnaast bevat de staat van inlichtingen van 11 mei 1946 ook getuigenverklaringen. Uiteindelijk leidde dit tot een beslissing voorwaardelijke buitenvervolgstelling, welk besluit door een procureur-fiscaal van een bijzonder gerechtshof werd genomen. Davelaar was al eerder, in afwachting van de definitieve uitspraak, op 12 december 1946 in vrijheid gesteld. Een zogenaamd besluit tot invrijheidsstelling. Aan de finale uitspraak van de procureur-fiscaal zaten echter wel allerlei voorwaarden verbonden. Zo moest Davelaar een boete van 250 gulden betalen voor 1 maart 1947. Hetgeen hem niet lukte en waarvoor hij uitstel tot 1 oktober 1947 kreeg.¹⁰³ Davelaar kwam er dus, qua tijdsduur van zijn straf, relatief makkelijk vanaf; hij zat maar 7 maanden vast. Hier zal ongetwijfeld zijn gezinssituatie hebben meegespeeld. Een vrouw en vijf kinderen die zonder inkomen zaten.¹⁰⁴

Johannes de Wit van der Hoop kwam ook weg met een betrekkelijk lichte straf. Nadat hij op 10 mei werd aangehouden in Leerbroek en verdacht werd van pro-Duitse activiteiten en handelingen. De Wit van der Hoop was geen lid van de N.S.B. en het zwaartepunt van de aanklacht tegen hem lag bij zijn vrijwillige uitzending, door de NOC, naar het Oosten. Het

---

¹⁰⁰ Meihuizen, *Noodzakelijk Kwaad*, 149.

¹⁰¹ Procesverbaal (28-5-1945), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Teunis Davelaar.

¹⁰² Procesverbaal (28-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

¹⁰³ Document uitstel van betaling, Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Teunis Davelaar.

¹⁰⁴ Staat van inlichtingen (11-4-1946), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Teunis Davelaar.

proces-verbaal met betrekking tot zijn zaak dateert van 24 mei 1945.¹⁰⁵ Op 16 juli 1945 werd, zoals eerder aangegeven, een advies door de dorpscommissie ten gunste van de Wit van der Hoop afgegeven. Dit heeft naar alle waarschijnlijkheid meegewogen in de beslissing om hem hierna spoedig vrij te laten. Op 15 september 1945 vond dit besluit tot invrijheidsstelling plaats. Resultierend in een bevel tot invrijheidsstelling op 22 september 1945: het daadwerkelijke vrijlaten van de Wit van der Hoop. De definitieve beslissing voorwaardelijke buitenvervolgstelling werd op 6 juli 1946 afgegeven.¹⁰⁶ Op dat moment was de Wit van der Hoop al geruime tijd vrij.

Bij Gijsbert van den Berg duurde het tot 5 april 1948 voordat er een einde kwam aan zijn internering. Nadat hij op 7 augustus 1947 een verzoek tot invrijheidsstelling had ingediend, kreeg hij op 8 september 1947 te horen dat het onderzoek nog niet was afgerond. Hetgeen als exemplarisch kan worden gezien voor hoeveelheid zaken waar justitie mee te kampen had na de Tweede Wereldoorlog en de vertragingen die hiermee gepaard gingen. Zijn zaak is uiteindelijk voor een tribunaal gekomen. Van den Berg werd op 8 september 1947 het volgende ten laste gelegd: lidmaatschap N.S.B, uitzending door de N.O.C., lid van de *wach- und schutzdienst* en een dienstverband bij de landwacht. Op 8 maart 1948 werd hieraan toegevoegd: hulp verlenen aan de vijand, colportereren voor de N.S.B en het verkrijgen van voordeel door het N.S.B.-lidmaatschap.¹⁰⁷ Van den Berg erkende het ten laste gelegde tijdens de zitting op 5 april 1948. Op 19 april 1948 volgde de uitspraak welke op 5 april al effectief was uitgevoerd: detentie tot en met 5 april 1948, ontzetting kiesrecht en verkiesbaarheid, ontzetting dienende macht en opheffing van het beheer van zijn vermogen te weten f 795,22.¹⁰⁸

Pieter Grimm heeft van het viertal het langst vastgezet en kwam pas op 18 juni 1948 vrij. Na zijn aanhouding op 13 juni 1945 in Roermond zijn er tot aan 9 juli 1946 verschillende proces-verbalen tegen hem opgemaakt en is meerdere malen een verklaring bij hem afgenomen. Uiteindelijk is zijn zaak pas, het laatste proces-verbaal dateert van 9 juli 1946, op 2 april 1947 bij

---

¹⁰⁵ Procesverbaal (24-5-1945), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Johannes de Wit van der Hoop.

¹⁰⁶ Document beslissing voorwaardelijke buitenvervolgstelling (6-7-1946), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Johannes de Wit van der Hoop.

¹⁰⁷ Document tenlastelegging (8-3-1948), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

¹⁰⁸ Document uitspraak (19-4-1948), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Gijsbert van den Berg.

het tribunaal Utrecht voorgekomen. Ook hier is uit op te maken dat de ambtelijke molens traag werkten indertijd.

Het volgende werd hem ten laste gelegd en uiteindelijk ook door het tribunaal bewezen verklaard: hulp verlenen aan de vijand, als lid aangesloten gebleven zijn bij de N.S.B., als lid zich hebben aangesloten bij een nationaalsocialistische organisatie. Hier wordt, neem ik aan, de Waffen-SS bedoeld, hoewel dit niet expliciet vermeld staat. Ook werd hem aangerekend blijk te hebben gegeven van nationaalsocialistische gezindheid en had hij voordeel getrokken uit een door de vijandelijke bezetting geschapen toestand.¹⁰⁹ Bij de uitspraak op 16 april werd hij schuldig bevonden en moest tot 13 juni 1948 geïnterneerd blijven. Verder kreeg hij net als van den Berg een ontzetting kiesrecht en verkiesbaarheid en ontzetting dienende macht. Ook werd *f* 1000 van het vermogen van Grimm, te weten *f* 3800,93, verbeurd verklaard.¹¹⁰ Het duurde dus nog ruim een jaar na de uitspraak voordat Grimm vrij kwam. Naar alle waarschijnlijkheid werd hem zijn vrijwillige toetreding tot de Waffen-SS zwaar aangerekend. Bij uitzending voor werk kun je namelijk altijd nog volhouden je verre te hebben gehouden van gevechtshandelingen, al dan niet op waarheid berustend. Bij het vrijwillig toe willen treden tot een legereenheid houdt deze verdediging van eigen handelen echter geen stand meer.

Conclusie

Het onderzoeken van de dossiers deed mij denken aan een ui; laag voor laag kwam ik dichterbij de kern. Waar in de eerste verhoren de verdachten zich nog op de vlakte hielden en zo weinig mogelijk los lieten, werd uiteindelijk toch stukje voor stukje duidelijk wat precies hun aandeel was.

Ik kan mij, na het bestuderen van de dossiers, niet aan de gedachte onttrekken dat het merendeel van de uitgezondenen naar het Oosten omwille van economische verbetering, al dan niet opportunistisch van aard, deze foute stap beging. Telkenmale komt terug onder welke slechte financiële omstandigheden men verkeerde en hoe men hoopte in het Oosten een beter

---

¹⁰⁹ Document uitspraak tribunaal Utrecht (16-4-1947), Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), dossier Pieter Grimm.

¹¹⁰ Document uitspraak tribunaal Utrecht (16-4-1947), NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, dossier Pieter Grimm.

bestaan op te kunnen opbouwen. Hierbij moeten wel een paar kanttekeningen worden geplaatst: de meesten, behalve de Wit van der Hoop, waren lid van de N.S.B. Aangenomen mag dus worden, en dit komt ook naar voren uit de processen-verbaal van Grimm en Van den Berg, dat men het nationaalsocialisme en het Duitse handelen in de Tweede Wereldoorlog niet afkeurde en in sommige mate zelfs toejuichte. Bij alle drie de N.S.B-leden: Grimm, Davelaar en Van den Berg komt naar voren dat men geen fanatiek lid was. Er zijn geen bewijzen dat de drie mensen hebben verraden of aangebracht. Ook stond men, voor zover bekend, in de omgeving niet te boek als een fervent N.S.B'er. Hetgeen mij in mijn mening sterkt dat bij dit viertal een economisch motief leidend was in hun keuze voor uitzending.

Op De Wit van der Hoop na zijn ze allemaal meerdere malen naar het Oosten gegaan om te werken, zowel voor als na hun uitzending voor de N.O.C. eind 1942. Aangenomen kan worden dat dit bij alle vier op vrijwillige basis geschiedde. Dus ook bij Davelaar die volhield twee keer gedwongen te zijn om terug te keren naar het Oosten. Hier is echter geen bewijs voor aangetroffen en klinkt dan ook weinig plausibel.

Uit cijfers is verder niet gebleken dat er een overmatige belangstelling bestond voor de N.O.C. en de N.S.B. in de provincie Utrecht, waar het viertal vandaan kwam. De cijfers vielen zelfs onder het landelijk gemiddelde met betrekking N.S.B.-stemmen en uitzending voor de N.O.C. Ook heb ik nergens kunnen terugvinden dat de N.S.B en de N.O.C lokaal bij hen meer dan gemiddeld werd gesteund.

In diverse regionale boeken en periodieken die handelen over de tijd rondom de Tweede Wereldoorlog heb ik helaas weinig kunnen terugvinden met betrekking tot het onderwerp van deze scriptie. Afgezien van het vermelden van de al eerder genoemde verkiezingsuitslagen in de periode voor de Tweede Wereldoorlog en het noemen van schermutselingen die plaatsvonden met lokale N.S.B.'ers was er niets bruikbaar te achterhalen.¹¹¹ Hier liggen mijns inzien twee redenen aan ten grondslag. Allereerst geldt het aloude adagium: de geschiedenis wordt geschreven door overwinnaars. Na de oorlog vond er een duidelijke afbakening plaats tussen goed en fout en hielden degenen die zich aan de verkeerde kant hadden begeven, zich stil. Verder speelt, ondanks dat het al zoveel jaar geleden is, toch het privacy aspect een grote rol. Ook in de

---

¹¹¹ A. Hoekstra, *Boeren Burgers en Buitenlui: Maarssense verhalen uit de eerste helft van de vorige eeuw* (2009) 208.

verhalen waarin N.S.B.'ers of collaborateurs een rol speelden, wellicht opgetekend door direct betrokkenen, worden betrokken foute personen anoniem opgevoerd.

Verder had ik gehoopt meer informatie aan te treffen in de dossiers en wellicht een ontdekking te doen. Dat is helaas niet gebeurd en ligt verscholen in het gegeven dat het hier gaat om vier personen die een kleine, doch foute, rol hebben gespeeld op het toneel van collaborateurs en oorlogsmisdadigers. Zij waren als het ware kleine radertjes in een groter geheel en dat vertaalt zich, denk ik, ook naar de hoeveelheid informatie die beschikbaar is. De enige keer dat een bescheiden mate van opwinding zich meester van mij maakte was toen ik in het dossier van Grimm een getuigenverklaring van van den Berg aantrof; het bewijs dat de twee elkaar gekend hadden werd in deze verklaring geleverd.

Er zijn, naar mijn mening, een aantal factoren die de strafmaat hebben bepaald bij dit viertal. Hierbij werd, denk ik, met name ingezoomd op Nederland. In hoeverre hadden de activiteiten van de verdachten in de Tweede Wereldoorlog de Nederlandse staat geschaad en ondermijnd. Vandaar dat het enige niet N.S.B.-lid, de Wit van der Hoop, zijn werkverband bij de N.O.C. met een relatief lichte straf heeft moeten bekopen. Ook speelde bij hem waarschijnlijk mee dat hij zich maar een keer vrijwillig had laten uitzenden naar het Oosten. Davelaar ging al een 'stap verder' en was, naast dat het feit hij zich meerdere malen naar het Oosten liet uitzenden, ook N.S.B.-lid en pro-Duits. Grimm en van den Berg hebben de zwaarste straf gekregen, hun zaak is uiteindelijk voor een tribunaal gekomen. Wat bij hen, naar ik aanneem, zwaar woog, was dat zij, naast meerdere malen vrijwillig naar het Oosten te zijn uitgezonden, N.S.B.-lid waren, in geval van Grimm al vanaf 1936. En het feit dat zij in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog gewerkt hadden bij een organisatie die de bezetter hielp: de landwacht en de *Wach- und Schutzdienst*. Hoewel er bij Grimm er ook nog sprake was van een vrijwillige indiensttreding bij de Waffen-SS, lijkt het er dus op dat de staatsvijandige acties die in Nederland hadden plaatsgevonden hen zwaarder werden aangerekend dan hetgeen in het Oosten was gebeurd. Dit was voor veel Nederlanders waarschijnlijk toch een soort van 'ver van mijn bed show'. Daarnaast was kort na de Tweede Wereldoorlog niet altijd duidelijk wat zich in het Oosten precies had afgespeeld en welke gruwelijkheden daar hadden plaatsgevonden.

Een van de meest prangende vragen die ik aan het begin van het onderzoek had was: zijn de hoofdpersonen in deze scriptie op de hoogte geweest van de Jodenvervolgingen die hebben plaatsgevonden in de omgeving waarnaar ze werden uitgezonden? Afgezien van de opmerking

van Grimm waarin hij aangaf antisemiet te zijn maar Jodenvervolgingen verafschuwde en dus een eventueel een verwijzing kan zijn naar hetgeen hij gezien heeft in het Oosten , heb ik niets kunnen vinden wat er op wijst dat het viertal ter plekke getuige is geweest van de gruwelijkheden die de Joden in de omgeving ten deel vielen. Dit is met betrekking tot de omgeving van Rowno te verklaren; het overgrote deel van de Joden in het rijkscommissariaat Oekraïne was namelijk al vermoord of afgevoerd voor hun komst, eind 1942. Wellicht dat het viertal hier wel indirect iets van heeft meegekregen. Bijvoorbeeld door verhalen van de lokale bevolking of omdat men zag en hoorde dat huizen waar voorheen Joden hadden gewoond leegstonden of door de lokale bevolking waren ingenomen. Wel is het aannemelijk dat de vier hebben gezien, en hier wellicht aan hebben bijgedragen, welke slechte behandeling de Russische krijgsgevangenen en de plaatselijke bevolking ten deel viel. Beide werden immers ingezet op de vele landbouwbedrijven waar uitgezonden van de N.O.C. op werkzaam waren. Het blijft echter giswerk om aan te geven wat de vier daadwerkelijk allemaal hebben gezien in het Oosten zolang dit niet staat opgetekend in een verklaring of als hier ander duidelijk bewijs voor ontbreekt.

Literatuur

- Barnouw, D., *Oostboeren, zee-germanen en turfstekers. Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2004).
- Barnouw, D., *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994).
- Friedländer, S., *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939-1945* (New York 2007).
- Hoekstra, A., *Boeren Burgers en Buitenlui: Maarssense verhalen uit de eerste helft van de vorige eeuw* (2009)
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel zes juli '42 – mei '43* (Den Haag 1975)
- Mazower, M., *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe* (Londen 2009).
- Meihuizen, J., *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog*, (Amsterdam 2003).
- Naeff, F., *De Nederlandsche Oost Compagnie N.V. : een onderzoek naar de achtergronden van de Nederlandse Oostinzet en de werkzaamheden van Nederlanders in Oost-Europa onder Duitse bezetting* (1981).
- Smits, V., *Maarssen 1940-1945* (Maarssen 1990).
- Snyder, T., *Bloodlands : Europe between Hitler and Stalin* (Londen 2011).

Websites

- <http://kranten.kb.nl>
- www.niod.nl
- <http://www.jewishgen.org/yizkor/rovno/rovno.html> laatste update 21 december 2010
- www.nlverkiezingen.com laatste update 6 februari 2011

Nationaal Archief in Den Haag, Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (CABR)

- Dossier van den Berg 22-09-1906
- Dossier Davelaar 14-10-1904
- Dossier Grimm 08-12-1916
- Dossier Wit van der Hoop 18-12-1910

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

- 120a Commissie tot Uitzending van Landbouwers naar Oost-Europa
- 176 Nederlandse Oost Compagnie

